

УДК 330.163.11:338.27

І.І. Кичко, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАДОВОЛЕННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

У статті проаналізовані грошові витрати та рівень заощаджень населення, систематизовані та узагальнені висновки стосовно очікуваних дій формальних та неформальних інститутів процесу формування та задоволення особистих потреб.

Ключові слова: потреби, особисті потреби, інституціоналізація, формальні і неформальні інститути.

В статье проанализированы денежные затраты и уровень сбережений населения, систематизированы и обобщены выводы относительно ожидаемых действий формальных институтов процесса формирования и удовлетворения личных потребностей.

Ключевые слова: потребности, личные потребности, институционализация, формальные и неформальные институты.

The money expenses and the level of population savings are analyzed and the conclusions according to the expected actions of the formal and informal institutions in the formation process and personal needs satisfaction are generalized.

Key words: needs, personal needs, institutionalization, formal and informal institutions.

Постановка завдання, аналіз останніх досліджень та публікацій. Інституціональна система сучасної української економіки досить складна, що пов'язане з введенням різних нормативних положень і правил.

Для всього процесу формування та задоволення особистих потреб характерні суперечності між формальними та неформальними інститутами. Воно полягає в консерватизмі неформальних норм поведінки індивідуумів, з одного боку, та швидкою зміною всього комплексу формальних правил, зокрема, економічних, соціальних, політичних, екологічних, з іншого [1].

Наявність економічних, соціальних, екологічних проблем у суспільстві потребує розвитку формальних норм і правил, запропонованих основними економічними інститутами, такими як держава, банки, фонди, бізнес-структури. Крім того, необхідно змінити етичні норми та погляди населення в напрямку відтворення духовних, екологічних, культурних, інтелектуальних потреб. Удосконалення неформальних інститутів можливе лише на основі партнерської взаємодії держави, місцевих органів влади з інфраструктурними учасниками (громадськими, релігійними, благодійними організаціями, профспілковими об'єднаннями, об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків, творчими спілками, об'єднаннями громадян), особистості.

Аналіз досліджень та публікацій. Потреби в різний час були предметом дослідження у працях А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, К. Менгера, Ж.-Б. Сейя, К. Кнуса, Ш. Фур'є, В.С. Джевонса, Г.Г. Гессена, Ф. Листа, В. Гошера, Б. Гільдебранта, Л. Брентало, Г. Шоллера, В. Зомбарта, М. Вебера, К. Бюхера, В.С. Автомонова, М.М. Бережного, О.В. Романенко, Г.В. Фадейчевої, Н.З. Солоділової. Проблеми інституціоналізації різних економічних процесів у своїх працях піднімали С.Е. Желаяєва, В.Є. Сактоєв, Е.Д. Циренова, О.І. Попрозман, Т.В. Габуєв, В.Є. Геутов та інші. Щодо інституціоналізації процесу формування та задоволення особистих потреб, то таке питання ні вітчизняними, ні зарубіжними вченими не розглядалось.

Виходячи з цього, **метою** цієї статті є з'ясування суті поняття інституціоналізації процесу формування та задоволення особистих потреб за умови сталого економічного розвитку, визначення функцій головних та інфраструктурних учасників цього процесу.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Складності під час дослідження потреб пов'язані з впливом суб'єктивного чинника. У зв'язку з цим тривалий час теоретичні проблеми споживання, задоволення особистих потреб були за межами економічних досліджень. Правомірність розгляду процесу задоволення потреб визначається тим, що воно складає фазу суспільного виробництва – споживання. Цей процес на

кожному етапі розвитку суспільства набуває специфічного змісту та економічної форми. Відповідно змінюються завдання і методи реалізації державної політики формування і забезпечення особистих потреб, ролі тих чи інших інститутів у цьому процесі.

Задоволення особистих потреб, кількісний та якісний аспект цього процесу є відображенням рівня розвитку суспільства: технічного, соціально-економічного, політичного, культурного. Міру задоволення особистих потреб можна розглядати як комплексний показник суспільного, економічного, технічного процесу. Рівень задоволення потреб частково визначає та визначається умовами та якістю життя, сукупністю інститутів на державному, регіональному, особистісному рівні.

Формування сучасного інституціонального середовища України має створити сприятливі умови для залучення інвестицій, подальшої структуризації господарського комплексу на принципах енергозабезпечення, екологічності та ефективності з метою досягнення цілей сталого економічного розвитку. Від інституціонального середовища залежить реалізація соціальних, економічних, політичних пріоритетів. Особлива увага має приділятися інститутам, які прискорюють процеси інформатизації, інтернаціоналізації, комерціалізації, демократизації, соціалізації окремих сфер життєдіяльності. Інститути суспільства серед численних завдань та функцій пріоритетними мають забезпечення узгодженості інтересів держави та бізнес-структур при формуванні та забезпеченні особистих потреб у контексті сталого економічного розвитку.

Індустріальний шлях розвитку сучасної цивілізації підвищує актуальність екологічних проблем та нагальність їх вирішення, робить доцільним врахування екологічних потреб при визначенні рівня задоволення особистих потреб. Сталий розвиток є процесом змін, в якому експлуатація ресурсів, напрямок інвестування, орієнтація технологічного розвитку й інституційні зміни знаходяться в гармонії, підвищують цінність сучасного та майбутнього потенціалу з метою задоволення людських потреб [2, с. 53].

При розумінні самого процесу інституціоналізації є певні відмінності у різних науках. Економісти інституціоналізацію пов'язують із перетворенням соціальних намірів на норму шляхом їх упровадження за допомогою інституцій влади на основі правового, економічного, політичного регулювання [3, с. 75]. З цього приводу варто додати, що при інституціоналізації влада може використовувати, крім правового, економічного, політичного регулювання, при необхідності і соціальне регулювання. Соціологи інституціоналізацію пов'язують безпосередньо з формуванням потреб суспільства [4, с. 134] і поділяють її на декілька етапів [5, с. 88]:

- виникнення потреби, задоволення якої потребує спільних організованих дій;
- формування загальних цілей;
- поява соціальних норм і правил у процесі стихійної соціальної взаємодії;
- поява процедур, пов'язаних з нормами та правилами;
- інституціоналізація норм, правил, тобто їх практичне використання;
- встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил;
- матеріальне і символічне оформлення інституціональної структури.

Учасників процесу формування та задоволення особистих потреб можна досить умовно поділити на головних та інфраструктурних (допоміжних) (табл. 1).

Таблиця 1

Учасники процесу формування та задоволення особистих потреб

Назва учасника	Об'єкт інституціоналізації
Головні:	
Органи законодавчої та виконавчої влади	специфікація прав власності; створення конкурентних умов; запобігання монополізму; забезпечення прав і свобод людини
Бізнес-структури	забезпечення розвитку контрактних та корпоративних відносин; трипартизм як форма тристоронньої взаємодії між найманими працівниками, бізнес-структурами та державою; укладання угод
Інфраструктурні:	
Громадські організації	формування екологічної свідомості; здійснення оздоровчої, аматорської, спортивної, культурної, освітньої діяльності; задоволення творчих, національно-культурних, вікових, спортивних потреб
Благодійні організації	благодійна діяльність
Творчі спілки	задоволення особистих потреб певного фахового напрямку культури і мистецтва (музики, архітектури, дизайну, журналістики, кінематографії, композиторів, майстрів народного мистецтва, письменників, театральних діячів, фотохудожників)
Політичні партії	формування органів влади, органів місцевого самоврядування, задоволення потреби в приналежності
Релігійні організації	формування духовності, задоволення релігійних потреб сповідувати і поширювати віру
Професійні спілки	соціальне партнерство; договірні положення генеральних, регіональних, галузевих, колективних угод
Організації споживачів	надання інформації про склад продукції, задоволення потреби в товарах високої якості

Інфраструктурні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб виконують окремі та важливі, але допоміжні за своїм характером функції у цьому процесі. Вони безпосередньо сприяють становленню неформальних інститутів суспільства. До них можна віднести некомерційні організації, зокрема, творчі та професійні спілки, громадські, благодійні, релігійні організації, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків тощо.

Органи законодавчої влади як головні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб використовують інституціональні методи, які відповідають ринковим принципам і завданням правового середовища. Об'єктом інституціоналізації у органів законодавчої влади виступають: специфікація прав власності; створення конкурентних умов та запобігання монополізму; забезпечення прав і свобод людини; удосконалення природоохоронного законодавства; забезпечення впровадження системи екологічного менеджменту на різних рівнях управління. Забезпечення розвитку контрактних відносин трипартизму як форми тристоронньої взаємодії між найманими працівниками, бізнес-структурами та державою, є спільним об'єктом інституціоналізації держави та бізнес-структур. Особистість впливає на удосконалення формальних інститутів, беручи участь у виборах законодавчих органів влади, укладаючи різноманітні угоди тощо.

У процесі дослідження були зроблені узагальнені висновки стосовно очікуваних дій деяких головних та інфраструктурних учасників процесу на формування та задоволення особистих потреб, а саме:

- **Органи законодавчої та виконавчої влади** (використання всіх важелів нормативно-правового, фінансово-бюджетного, адміністративного впливу): орієнтація нормативно-правових актів та результатів економічної діяльності суб'єктів господарювання на особисті потреби пересічного споживача, а не лише на інтереси бізнес-структур та політичних угруповань; удосконалення діяльності судової гілки влади; інформування широкої громадськості стосовно екологічних загроз та мінімізації їх впливу; визначення загальних напрямків політики держави та встановлення правил взаємодії різних інститутів; кодифікація норм права; узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері державного регулювання формування та задоволення особистих потреб; використання адміністративних важелів впливу на суб'єкти господарювання з метою максимального задоволення потреб кінцевих споживачів продукції.

- **Бізнес-структури**: виробництво якісної, екологічно чистої продукції з тривалим строком експлуатації; сплата податків у повному обсязі, зменшення тінізації грошових потоків, відкритість інформації про продукцію, надання інформації про використання генетично модифікованої продукції та її маркування; надання соціального пакету працівникам; участь у екологічних та соціальних проектах.

- **Організації споживачів**: активізація роботи по захисту прав споживачів, особливо в частині відкритості інформації про склад продукції, достовірність даних.

- **Професійні спілки**: активізація соціального партнерства; захист прав працівників; дотримання договірних положень генеральних, регіональних, галузевих, колективних угод.

- **Засоби масової інформації**: регулювання особистих потреб за рахунок формування відповідального інформаційного поля; вплив на процес суспільного розвитку та відтворення за допомогою формування особистих потреб; вплив на професійну структуру суспільства; участь у задоволенні інформаційних потреб.

- **Установи соціальної сфери** (освітні заклади, заклади охорони здоров'я, заклади культури): задоволення відповідних потреб фізичного існування, сприяння розвитку духовно-інтелектуальних потреб.

- **Громадські організації**: формування та задоволення екологічних потреб особистості, потреб з підвищення свого професійного та національно-культурного рівня; запровадження природоохоронних проектів; сприяння правовій обізнаності широких верств населення; об'єднання жінок з метою підвищення їх соціальної активності, впровадження програм з проблем сім'ї та дитини; надання допомоги соціально незахищеним верствам населення [6, с. 164].

На нашу думку, інститути мають визначний вплив на потреби, в той же час їх формують. Соціологи (В.Н. Лавриненко, Г. Ленські) розглядають потреби як першопричину появи інститутів, зокрема такі потреби, як: потреби в комунікації; потреби у виробництві; потреби в розподілі благ; потреби в безпеці; потреби в регулюванні системи соціальної нерівності тощо [7, с. 223].

Інститути формування та задоволення особистих потреб на сучасному етапі розвитку суспільства покликані стимулювати та нарощувати позитивні тенденції у всіх сферах життєдіяльності суспільства й одночасно усувати негативні прояви, особливо в галузі природокористування. Разом з тим, варто відзначити, що досягнення екологічної рівноваги потребує економічно сталого розвитку. Інститути покликані сприяти мінімізації витрачання природних ресурсів, які не відтворюються, їх заміщенню відновлювальними ресурсами, збереженню навколишнього середовища в сталому стані, переорієнтації на інноваційний екологічний тип економічного розвитку. У цьому контексті особливого

значення набуває орієнтація неформальних інститутів на збереження природних ресурсів, свідоме зменшення матеріальних, особливо віртуальних потреб.

Поняття сталого розвитку особистих потреб, інститутів, досить динамічні, на кожному етапі розвитку може суттєво змінюватись уявлення про них, їх завдання, функції, форми, види. Так, основними формами сталого розвитку можуть бути:

- абсолютно сталий розвиток, який досягається за відсутності відхилень від визначеної траєкторії [8, с. 28];
- потенційний – безпосередньо пов'язаний з розвитком соціально-економічної системи, що може змінюватись під впливом екзогенних умов;
- фактичний розвиток – це стан, який вже досягнутий під впливом реальних факторів на вже існуючому рівні використання природно-економічного потенціалу.

Можна стверджувати, що зафіксувати загальне уявлення стосовно сталого розвитку можна лише на концептуальному рівні. Сам же перехід на модель такого розвитку буде певною мірою перманентним. При цьому повинен здійснюватись безперервний перехід від однієї версії моделі до іншої. Розвиток суспільства по кожній із цих версій буде являти собою процес сталого розвитку, що відповідає вимогам часу.

Нові стратегії і цілі у вирішенні питання формування та задоволення особистих потреб у контексті сталого розвитку безпосередньо пов'язані зі зміною направленості інститутів: середньострокові підходи передбачають участь благодійних, громадських інститутів, організацій споживачів, політичних та регіональних організацій; зобов'язання, які беруть на себе бізнес-структури, повинні бути більш конкретно орієнтовані на сталий розвиток; програми сталого розвитку, розроблені урядом повинні бути прозорі, особливо в частині виконання цих програм державою та бізнес-структурами.

Частка інституційного сектору (некомерційні організації, що обслуговують домогосподарства) у ВВП України за 2002-2010 роки зросла в абсолютних сумах і зменшувалась у питомій вазі порівняно з іншими секторами. Так, за 2002-2010 роки кінцеві споживчі витрати у фактичних цінах зросли на 3777 млн. грн (з 4226 млн. грн у 2002 році до 8003 млн. грн у 2010 році). У той же час відбувається зниження питомої ваги сектору некомерційних організацій порівняно з іншими секторами (з 1,32 % у 2004 році до 0,73 % у 2010 році).

Зниження частки у ВВП відбувається на фоні стрімкого росту чисельності некомерційних організацій. Так, протягом 2002-2010 років чисельність громадських організацій зросла у 1,8 рази, релігійних – у 1,5 рази, професійних спілок – 2 рази, благодійних організацій – у 1,8 рази.

Аналіз витрат громадських організацій 2010 року показав, що лівову частку становлять витрати на обслуговування її діяльності – 59,9 %, з них оплата праці складає 25,5 % від загальної суми витрат (табл. 2). Витрати на благодійну допомогу становили 23,4 % від загальної суми витрат, а на соціальну допомогу – 3,4 %.

Таблиця 2

Витрати громадських організацій України у 2010 році

Перелік витрат та їх розмір	Податки та інші обов'язкові платежі; оплата послуг; капітальні вкладення; капітальний ремонт	Оплата праці	Соціальна допомога	Благодійна допомога	Інші витрати	Загальна сума
Розмір витрат (тис. грн)	878424,4	649647,5	85762,1	593352,9	336854,6	2544041,5
У % до загальної суми витрат	34,4	25,5	3,4	23,4	13,3	100

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Громадські організації як інфраструктурні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб, як показує аналіз фінансових аспектів їх діяльності, незначні суми витрачають безпосередньо на зростання платіжного попиту населення. У той же час вони мають значний вплив на формування неформальних інститутів.

Основним показником, який характеризує рівень задоволення особистих потреб населення, залишається обсяг витрат населення на придбання товарів та послуг та обсяг заощаджень. Учені розглядають заощадження як ступінь задоволення сформованих потреб та створення умов для потреб майбутніх [9, с. 263]. Заощадження формуються, як відомо, під дією трьох мотивів:

1) трансакційних (накопичення частини поточних доходів з метою придбання благ у майбутньому);

2) завбачності (накопичення грошових коштів на випадок екстремальних обставин, за яких скорочуються доходи при незмінних потребах або зростають потреби при незмінних доходах);

3) капіталізації (з метою отримання доходів від вкладання грошей у фінансово-кредитні установи чи у власний бізнес).

Але витрати і заощадження не відображають загального рівня задоволення особистих потреб у силу того, що інституційні одиниці, створені окремими групами домашніх господарств для задоволення політичних, релігійних та інших потреб, а також для надання соціально-культурних послуг, можуть надавати послуги безкоштовно. До того ж обсяг витрат на придбання товарів та послуг не відображає вартість, яка створена для особистого споживання самими домогосподарствами.

Основним джерелом для статистичного дослідження доходів та витрат населення України залишаються на сьогодні національні рахунки України у частині формування, розподілу, перерозподілу та використання доходу населення, щомісячні розрахунки доходів та витрат населення, які здійснюються Держкомстатом України згідно із системою національних рахунків (СНР). Так, витрати населення на придбання товарів та послуг протягом 2000-2010 років мають тенденцію до зростання (табл. 3). За цей період вони зросли з 115887 млн. грн у 2000 році до 838213 млн. грн у 2010 році. Протягом 2004-2008 років питома вага витрат населення на придбання товарів і послуг у загальній сумі витрат зростала (з 80,8 % у 2004 році до 82,2 % у 2008 році). У 2009-2010 роках у зв'язку з фінансовою кризою питома вага витрат на придбання товарів та послуг знизилась. У 2009 році цей показник становив 79,3 %, у 2010 році – 76,1 % від загальної суми витрат. Кризові явища у фінансово-кредитній сфері вплинули і на приріст фінансових активів (приріст грошових вкладів та заощаджень). Питома вага приросту фінансових активів у загальній сумі витрат протягом 2004-2008 років постійно знижувалась (з 10,3 % у 2004 році до 2,6% у 2008 році).

Таблиця 3

Доходи та витрати населення України за 2000-2010 роки

Доходи та витрати	Роки							
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Витрати, всього, млн. грн	128736	274241	381404	472061	623289	845641	897669	1101177
Витрати населення на придбання товарів та послуг:								
- всього, млн. грн	115887	221713	306769	385681	509533	695618	712679	838213
- у % до суми витрат	90	80,8	80,4	81,7	81,7	82,2	79,3	76,1
Приріст фінансових активів (приріст грошових вкладів та заощаджень, позики)	1104	28380	41207	37044	37840	22496	70788	142289
	0,85	10,3	10,8	7,8	6,07	2,6	7,9	12,9

одержані):								
- всього, млн. грн								
- у % до суми витрат								

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Обсяг доходів населення, витрачених на придбання товарів і оплату послуг за 2000-2010 роки, зріс у 7,27 рази. За цей період відбулось також зростання приросту фінансових активів. У 2004 році вони збільшились у порівнянні з 2004 роком у 5 разів, а у порівнянні з 2000 роком – у 129 разів.

Показники розрахунків темпів росту заощаджень населення та темпів росту споживчих грошових витрат наведені у таблиці 4.

Таблиця 4

*Споживчі грошові витрати та приріст заощаджень населення
у % до попереднього року*

Показники	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Темпи росту витрат населення на придбання товарів та послуг	138,4	125,7	132,1	136,5	102,4	117,6
Темпи росту фінансових активів населення	145,1	89,8	102,1	59,4	314,6	201

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Можна побачити, за виключенням результатів 2006, 2007, 2008 років, темпи росту фінансових активів населення випереджали зростання споживчих грошових витрат. Особливо варто відзначити нестабільність у динаміці заощаджень. Найвищі темпи росту заощаджень спостерігались у 2009 році (у 3,14 раза), що, на наш погляд, частково може бути пояснене призупиненням повернення депозитів та неповерненням кредитів населенням.

Автор статті підтримує точку зору О.Л. Савенко [10, с. 182], що при досить низькому середньодушовому рівні грошових доходів та практично зруйнованій системі безкоштовних і пільгових послуг більшість населення України штучно обмежує задоволення поточних особистих потреб з метою накопичення коштів на придбання житла, оплати послуг освіти та охорони здоров'я. За таких умов приріст заощаджень за рахунок і на шкоду особистому поточному споживанню не можна вважати підвищенням рівня задоволення особистих потреб.

Висновки.

1. Інститути суспільства серед численних завдань та функцій пріоритетними мають забезпечення узгодженості інтересів держави та бізнес-структур при формуванні та забезпеченні особистих потреб у контексті сталого економічного розвитку.

2. У процесі дослідження були зроблені узагальнені висновки стосовно очікуваних дій деяких головних та інфраструктурних учасників процесу на формування та задоволення особистих потреб, а саме: органів законодавчої та виконавчої влади, бізнес-структур, організацій споживачів, професійних спілок, засобів масової інформації, установ соціальної сфери, громадських організацій.

3. Інститути формування та задоволення особистих потреб на сучасному етапі розвитку суспільства покликані стимулювати та нарощувати позитивні тенденції у всіх сферах життєдіяльності суспільства й одночасно усувати негативні прояви, особливо в галузі природокористування.

4. Інститути покликані сприяти мінімізації витрачання природних ресурсів, які не відтворюються, їх заміщенню відновлювальними ресурсами, збереженню навколишнього середовища в сталому стані, переорієнтації на інноваційний екологічний тип економічного розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває орієнтація не-

формальних інститутів на збереження природних ресурсів, свідоме зменшення матеріальних, особливо віртуальних потреб.

5. Громадські організації як інфраструктурні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб, як показує аналіз фінансових аспектів їх діяльності, незначні суми витрачають безпосередньо на зростання платіжного попиту населення. В той же час вони мають значний вплив на формування неформальних інститутів.

Список використаних джерел

1. Желаева С. Э. Институциональные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов [Электронный ресурс] / С. Э. Желаева. – Улан-Уде: Изд-во ВСГТУ, 2005. – Режим доступа: <http://windov.edu.ru/windov-catalog>.
2. Наше общее будущее: доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс, 1989.
3. Попрозман О. І. Роль інституціональної системи національної економіки / О. І. Попрозман // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 8/99. – С. 73-76.
4. Латышева В. В. Основы социологии: учеб. для студентов вузов / В. В. Латышева. – М.: Дрофа, 2004. – 240 с.
5. Основы социологии и политологии: учебное пособие / под ред. А. О. Бароньева, М. А. Василика. – М.: Гардарики, 2005. – 400 с.
6. Кичко І. І. Громадські організації: перспективи розвитку / І. І. Кичко, Я. В. Меленівська // Сіверський літопис. – 1999. – № 6. – С. 163-168.
7. Социология: учебник для вузов / под ред. проф. В. М. Лавриненко. – 3-е изд., переработ. и дополн. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
8. Габуев Т. В. Устойчивое развитие рыночной инфраструктуры в условиях формирования экономики нового типа: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.01 “Экономическая теория” / Таймураз Владимирович Габуев. – Тамбов, 2006. – 135 с.
9. Савенко О. Л. Заощадження населення і їхня інвестиційна роль в гуманізації / О. Л. Савенко // Державні економічні механізми та важелі гуманізації суспільства. – К.: Корпорація, 2008. – С. 233-264.
10. Савенко О. Л. Домогосподарства за рівнем доходів і витрат / О. Л. Савенко // Економіка домогосподарств. – К.: Корпорація, 2010. – С. 170-220.